

Wojciech Czajkowski

Model wartości Schwartza : reprezentacja poznawcza kontinuum motywacyjnego a bezpieczeństwo

Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 16, 85-96

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MODEL WARTOŚCI SCHWARTZA. REPREZENTACJA POZNAWCZA KONTINUUM MOTYWACYJNEGO A BEZPIECZEŃSTWO

Wojciech Czajkowski

Mechanizmy tworzenia systemu wartości i przekonań normatywnych stają się elementem ważkim w procesie kształcenia młodych ludzi. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do grup zawodowych funkcjonujących w szeroko rozumianej problematyce bezpieczeństwa¹. Podejmowanie kwestii psychologicznych i aksjologicznych regulatorów działania jednostki działającej w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa prowadzi do kwestii analizy i interpretowania moralnych granic zachowania podmiotu². Badanie wartości, postaw i przekonań normatywnych wymaga przyjęcie wstępnych ustaleń dotyczących sposobu rozumienia tych terminów i rozróżniania bardziej szczegółowych kategorii w tym obszarze problematyki badawczej. Zwykle podkreśla się wgląd podmiotu w wyznawane przez siebie wartości stanowiące wewnętrzne regulatory zachowania jednostki prowadzące do konstruowania i modyfikowania jego zachowań w określonych warunkach. Należy jednakże zwracać uwagę na rozróżnienie wartości jawnych i ukrytych. W drugim przypadku wartości będą prezentowane implicite w sposób niekoniecznie dostępny na poziomie samokontroli i wglądu w działanie podmiotu. Analogiczna interpretacja dotyczy rozróżniania postaw jawnych i ukrytych, gdzie w pierwszym przypadku zakłada się kontrolę i świadomość ich prezentowania. Taki sposób interpretacji jest zwykle wykorzystywany w przypadku przekonań normatywnych, które są traktowane jako nabyte i wysoce automatyzowane regulatory działania jednostki. Być może pozwoli to także na odniesienie się do problemu uniwersalnej hierarchii wartości, w której istnienie wielu badaczy wątpi, albo chociażby wypowiada się o jej istnieniu w sposób jedynie hipotetyczny³. Próby identyfikowania uniwersalnej hierarchii wartości można interpretować w zestawieniu ze stosowaniem teorii osobowości Costy i McCrae, w której identyfikuje się pięć czynników pojmowanych w sposób uniwersalny⁴.

W interpretacjach metodologicznych zwraca się uwagę na potrzebę rozróżniania wartości i przekonań normatywnych w aspekcie ich uświadamiania sobie przez podmiot.

1 J. Piwowarski, *Samodoskonalenie i bezpieczeństwo w samurajskim kodeksie Bushidō*, Collegium Columbianum, Kraków 2011.

2 Por. W. Czajkowski, *Anxiety, Depression, and Sense of Purpose in Life – an Empirical Interpretation*, [w:] M. Kliś, J. Kossewska, W. Czajkowski, *Studies on Communication and Stress*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.

3 Zob. P. Brzozowski, *Uniwersalna hierarchia wartości – fakt czy przeciwnych grup wartości zawierających w sobie szczegółowe kategorie wartości: fikcja?* „Przegląd Psychologiczny”, 2005, (3), T. 48, s. 261-276.

4 Por. B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska, *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae*. Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa 2008.

Zwykle podkreśla się wgląd podmiotu w wyznawane przez siebie wartości stanowiące wewnętrzne regulatory zachowania jednostki prowadzące do konstruowania oraz do modyfikowania jego zachowań w określonych warunkach. Należy jednakże zwracać uwagę na dokonanie rozróżnienia w występowaniu u podmiotu wartości jawnych (często pokrywających się z postawami deklarowanymi przez podmiot działania) oraz wartości ukrytych (pokrywające się z przejawiającymi się w sposób zautomatyzowany, autentycznymi postawami opartymi na utajonym podłożu przekonań). W tym drugim przypadku wartości będą prezentowane *implicite* w sposób nie zawsze dostępny na poziomie samokontroli podmiotu działania i wglądu w funkcjonowanie tego podmiotu. Taki sposób metodologicznej interpretacji wykorzystywany jest właśnie dla przypadku przekonań normatywnych, które należy traktować jako nabyte oraz wysoce zautomatyzowane regulatory działania ludzkiej jednostki⁵. Wskazanie na takie rozróżnienie ma swoiste uzasadnienie szczególnie wtedy, gdy podejmuje się problematykę samodoskonalenia w ramach profesjonalnych działań w pracy ze studentami kierunku bezpieczeństwo intensywnie szkolącymi się w zakresie sztuk i sportów walki⁶. Powodować to może dosyć istotne konsekwencje o charakterze bezpośrednio dotyczącym uzyskiwanych wyników. Odwoływanie się wyłącznie do metod samoobserwacyjnych przyjmujących postać skal wartości, prowadzi zwykle do prezentowania przez osoby badane deklaracji dotyczących akceptacji danych wartości. Nie stanowi to jednak wystarczającego materiału pozwalającego na niezawodne wnioskowanie o wyrażaniu tych wartości na poziomie ukrytym (wartości wyrażane *implicite*). Dotarcie do wyników związanych z wyrażaniem wartości na poziomie jawnym (wartości dane *explicite*) wydaje się mniej rzetelnym źródłem informacji na temat istotnych, realnych regulatorów zachowania jednostki. Jest to problem złożony także z powodu występowania naturalnych różnic w zakresie łatwości dokonywania wglądu w funkcjonowanie podmiotu uwarunkowane zmiennymi osobowościowymi. Wartości wyrażane *explicite* stanowią więc mniej wiarygodny materiał uzyskiwany od osób badanych. Jest to związane przede wszystkim z konstrukcją metod samoobserwacyjnych, w których osoby badane deklarując podzielenie określonych wartości wyrażają raczej opinie i poglądy akceptowane i oczekiwane w określonych warunkach społecznych i kulturowych niż takie, z którymi w pełni by się identyfikowały. Dostęp do wartości i przekonań normatywnych w pełni podzielanych, czyli głęboko zinternalizowanych i wyrażanych *implicite* jest o wiele bardziej prawdopodobny poprzez stosowanie procedur badawczych dających dostęp do wartości utajonych. W przedstawianej konceptualizacji warto również pamiętać o rozróżnieniu dokonanym przez Rokeacha na wartości ostateczne i instrumentalne. Zarówno w sytuacji empirycznego badania wartości, jak też działań służących kształtowaniu, rozwijaniu

5 Por. K. Skarżyńska, Człowiek i polityka. Zarys psychologii politycznej. Wykłady z psychologii, t. 13, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2005, s. 41-43.

6 W. Czajkowski, J. Piwowski, Administrowanie jakością życia człowieka poprzez system Modern Bushidō, RN IDŌ. Ruch dla kultury, Rzeszów 2010.

i pogłębianiu świadomości podmiotu w tym zakresie kategoryzacja ta posiada zasadnicze znaczenie i nie powinna być marginalizowana.

W standardowych badaniach dotyczących hierarchii wartości używa się kwestionariuszy oraz skal odwołujących się do danych samoobserwacyjnych, które mają określony poziom trafności i rzetelności techniki badawczej pozwalający na traktowanie jej jako metody badania psychometrycznego. W podejmowanej problematyce używa się również pojęć postawy jawne i postawy ukryte. Pojęcie postaw ukrytych skonstruowano w latach 90-ych w wyniku badań psychologicznych opierających się na metodzie Testu Utajonych Skojarzeń (Implicit Association Test); pojmowano te postawy jako przeciwstawne wobec postaw jawnych. Postawy utajone stanowią ślady przeszłych doświadczeń podmiotu wpływające na jego aktualne zachowanie bez świadomości jego źródeł. Postawy jawne pojmowano natomiast jako uświadamiane przez podmiot przekonania wartościujące na określony temat⁷. Analogiczne rozróżnienia zostały dokonane znacznie wcześniej przez Ossowskiego, który wskazał na możliwość występowania dwóch rodzajów wartości:

- wartości odczuwane
- wartości uznawane

W interpretacji kategorii określonej jako wartości uznawane pojawia się w badaniach wyżej przywołanego autora kwestia powinności (normatywności) uznawania czegoś za wartość – kwestia ta jest przeciwstawiana kategorii nazywanej wartościami odczuwanymi, występującymi wtedy, gdy pewien przedmiot jawi się podmiotowi jako atrakcyjny. Należy także za Ossowskim wskazać na trzy sytuacje pokazujące możliwe relacje zachodzące pomiędzy wartościami odczuwanymi i uznawanymi:

- przedmioty uznawane przez podmiot jako wartości i jako takie odczuwane,
- przedmioty uznawane jako wartości, ale nie odczuwane,
- przedmioty odczuwane jako wartość, ale nie uznawane.⁸

Rozróżnienie wartości odczuwanych i uznawanych znajduje odzwierciedlenie również w koncepcji Kahnemana. Autor ten, wyjaśniając funkcjonowanie podmiotu działania w sytuacjach zadaniowych i w sytuacjach decyzyjnych wskazywał na znaczenie analizy sytuacji w kategoriach jej użyteczności. Kahneman rozróżnia użyteczność odczuwaną subiektywnie i automatycznie w sposób niekontrolowany oraz doświadczaną w ramach systemu tak zwanego myślenia szybkiego. Ponadto wskazuje na użyteczność decyzyjną realizującą się poprzez skupienie, swobodny wybór oraz świadome działanie sytuującą się w obszarze tak zwanego myślenia wolnego⁹.

7 Por. K. Mudyń, *Rzeczywiste – Nierzeczywiste*. Podręcznik metody RN-02 do badania orientacji życiowych. Fundacja Zdrowia Publicznego, Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius, Kraków 2010.

8 *Ibidem*, s. 10.

9 D. Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Media Rodzina, Poznań 2012.

Badacz ten bardzo podobnie interpretuje pojęcie wartości doznawanej, gdy pisze o jej doznawaniu w kategoriach przyjemności, bądź nieprzyjemności oraz wartości decyzyjnej warunkującej w określonej sytuacji podjęcie stosownej decyzji. Wartość doznawana stanowi więc w jego przypadku odpowiednik wartości odczuwanych w rozumieniu Ossowskiego.

Podobnie jak w przypadku użyteczności odczuwanej, wartości doznawane sytuują się w obszarze myślenia szybkiego i powiązane są z automatyzmem oraz brakiem występowania ich świadomej kontroli.

Analogicznie wobec użyteczności decyzyjnej, wartość decyzyjna jest odbierana przez podmiot działania z udziałem jego skupienia, kontrolowanego wyboru i świadomego, prowadzonego z namysłem działania (myślenie wolne Kahnemana).

W takim kontekście warto zwrócić uwagę na daleko idące podobieństwo pomiędzy postawami jawnymi, a wartościami uznawanymi (deklarowanymi) oraz na analogiczne podobieństwo zachodzące pomiędzy postawami utajonymi, a wartościami odczuwanymi.

Mudyń podobnie jak Ossowski wyróżnia trzy możliwości:

→ wartości uznawane (także postawy jawne) nie muszą wcale pokrywać się u określonego podmiotu z wartościami odczuwanymi (także postawami ukrytymi), zwykle ma tu miejsce większy lub mniejszy stopień rozbieżności,

→ wartości uznawane (także postawy jawne) badane za pomocą standardowych metod kwestionariuszowych odnoszą się zwykle do zrationalizowanych poglądów opisujących to, co uważa się za ważne, bądź pożądane. Status uzyskiwanych wyników jest taki sam niezależnie od tego, czy w warstwie teoretycznej mówi się o badaniu wartości, czy też badaniu postaw,

→ wartości odczuwane (także postawy utajone) przejawiają się zwykle w zachowaniu (najczęściej niewerbalnym) i jako takie są albo częściowo albo w ogóle nieuświadomiane.¹⁰

W badaniach przeprowadzonych przez Mudyńską skoncentrowano się na konstrukcji metody służącej badaniu orientacji życiowych nawiązujących do tak zwanych typów idealnych Sprangera bądź postaw wartościujących Allporta, Vernona i Lindzey. W obydwu przypadkach wyróżniono orientacje: teoretyczną, ekonomiczną, estetyczną, społeczną, polityczną oraz religijną.

W konstrukcji metody do wskazanych sześciu orientacji dodano trzy pojęcia mające specyficzny status ontologiczny. Miasto Kraków jako pojęcie konkretne usytuowane poza podmiotem; Ja sam, jako specyficzny, ważny dla podmiotu obiekt; Wszechświat, jako obiekt odniesiony do globalnie rozumianej rzeczywistości. W obszarze każdej z orientacji wskazywano dziesięć reprezentujących je pojęć. Każde z pojęć pojawia się trzykrotnie w różnych zestawach pojęciowych (dwukrotnie w zestawie 3-elementowym i raz w zestawie 4-elementowym) reprezentujących aspekty rzeczywistości spoza kategorii, do której

¹⁰ K. Mudyń, *Rzeczywiste...* op.cit., s. 11.

należy dane pojęcie. W zestawie trzech pojęć dodatkowych pojawiały się tylko zbiory trójkowe pojęć zamkniętych w obszarze „własnym”, różniące się tylko ich kolejnością. W każdym zestawie pojęć trzeba było wskazać obiekt najbardziej rzeczywisty. Jak widać w konstrukcji metody odnoszono się do kwestii wartości uznawanych/odczuwanych oraz postaw jawnych/utajonych).

Rozbudowywanie osobowości stanowiącej o specyfice i swoistości rozumienia siebie samego i świata wraz z innymi osobami jest istotnie uwarunkowane problematyką samoświadomości i sprawności rozumienia własnej osoby jako podmiotu działania oraz podmiotu rozwoju i bezpieczeństwa. Budowanie osobowości jednostki przygotowywanej do takiej roli, podejmującego relacje z podwładnymi sprowadzające się do szkolenia, rozwijania instrumentalnych sprawności i kierowania ich zachowaniem nie może odbywać się bez odwołania się do własnych zasobów jakimi dysponuje podmiot, w postaci zdolności dokonywania wglądu w swoje działanie oraz podejmowania suwerennych decyzji i wyborów dotyczących kierunków własnego rozwoju. Takie działania zwykle stanowią o sensie i znaczeniu wskazanego czynnika rozwoju osobowości w postaci aktywności własnej podmiotu działania. W tej sytuacji jest wysoce uzasadnione podkreślenie znaczenia aktywności własnej podmiotu działania dla rozwoju własnej osobowości, jak również dla sprawnego i skutecznego wchodzenia w relacje z innymi osobami. Eksponowanie problematyki aktywności własnej podmiotu wydaje się szczególnie istotne z punktu widzenia problematyki wartości odniesionej do samooceny podmiotu, konstruktywnego obrazu własnej osoby i dbania o problematykę własnego wizerunku podmiotu działania w licznych relacjach z innymi osobami, tak przełożonymi jak i podwładnymi¹¹. Wskazane mechanizmy osobowościowe stanowią znaczące regulatory wskazujące na rangę czynnika aktywności własnej w rozwoju osobowości jednostki, będącej podmiotem działania i rozwoju.

Aktywność własna jednostki odniesiona do problematyki rozwoju podmiotu skoncentrowanego na realizacji zaspokojenia potrzeby samodoskonalenia i rozwoju własnego zgodnego z regułą motywacji właściwej dla wyższego piętra potrzeb w interpretacji Masłowa dotyczy ogólnie rozumianej potrzeby dokonywania się rozwoju podmiotu. Nie jest to tylko zaspokajanie potrzeb sprowadzające się do uzupełniania braku elementu koniecznego dla sprawnego funkcjonowania ale jest to realizowaniem potrzeby wzrostu, osiągnięcia wyższego poziomu funkcjonowania w obszarze motywacji działań podmiotu rozwoju. To kluczowy dla rozumienia koncepcji Masłowa sposób interpretacji mechanizmu zaspokajania potrzeb wyższego rzędu powiązanego z budowaniem bezpieczeństwa/rozwoju podmiotu działania.

Taki sposób interpretacji rozwoju własnego i samodoskonalenia jest bliski koncepcji rozwijanej przez Piwowarskiego¹², który opisując problematykę samodoskonalenia przywołuje zasadnicze cnoty honorowego samurajskiego (wojskowego) kodeksu Bushidō:

11 Zob. M. Leary, Wywieranie wrażenia na innych. O sztuce autoprezentacji, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2012.

12 J. Piwowarski, Samodoskonalenie i bezpieczeństwo w samurajskim kodeksie Bushidō, Collegium Columbinum, Kraków 2011, s. 294-303; tenże, Etyka funkcjonariusza Policji. Źródła, motywacja, realizacja. Wyższa

1. Prawość – *gi* i Mądrość – *chi*,
2. Życzliwość – *jin*,
3. Szacunek, – *rei* i honor – *meiyo*,
4. Odwaga – *yusha*,
5. Lojalność – *chugi*, *chujitsu*,
6. Szczerłość, – *makoto*, *shin*,
7. Pietyzm Rodzinny – *ko*,
8. Samokontrola – *kokki*.

Właściwie wszystkie wskazane cnoty są powiązane i uwarunkowane ostatnią z nich czyli samokontrolą. Prawość, życzliwość, szacunek, uprzejmość, honor, odwaga, lojalność, szczerłość i uczciwość oraz pietyzm rodzinny są powiązane z relacjami społecznymi.

Rozwijanie i spełnianie tych cnót w sposób zasadniczy wymaga kontrolowania własnego zachowania i zdawania sobie sprawy z tego jaki jest charakter danej relacji z inną osobą (z innymi podmiotami działania i współdziałania). Równie istotne jest to w przypadku cnoty mądrości, niewątpliwie silnie powiązanej z problematyką samokontroli badanego podmiotu. W ich przypadku warunek samokontroli i aktywności własnej jest istotnie spełniony. Wydaje się także, że realizowanie opisywanych cnót Bushidō jest istotnie uwarunkowane poziomem dojrzałości i stopniem rozwoju indywidualnego podmiotu.

Kierowanie się w działaniu podmiotu wartościami prawości, życzliwości, szacunku, uprzejmości, honoru, odwagi, lojalności, szczerości i uczciwości wymaga posiadania zintegrowanych mechanizmów regulacyjnych pozwalających na ich traktowanie jako istotnych kryteriów działania.

Nabycie takich mechanizmów regulacyjnych jest wynikiem uczestniczenia przez podmiot w dwojakiego rodzaju procesach.

→ Po pierwsze, jest to podleganie różnorodnym wpływom zachodzącym w ramach procesu socjalizacji.

→ Po wtóre, jest to proces dojrzałego budowania struktury własnego ja oraz poczucia własnej wartości wynikających z monitorowania efektów (poziomu skuteczności) własnego działania podmiotu.

Powyższe staje się możliwe poprzez zachodzenie na siebie i tym samym wzmacnianie się obydwóch procesów, przez co dochodzi do internalizacji i automatyzacji systemu wartości uniwersalnych i zbioru przekonań normatywnych stanowiących o kształcie etycznych ram zachowania podmiotu działania i rozwoju.

Istotne jest położenie nacisku na znaczenie zmiennych osobowościowych w wyznaczaniu wzorów zachowania jednostki odniesionych do struktury ja, poczucia własnej wartości i doświadczania sfery wartości w jej funkcjonowaniu w relacjach z ludźmi. Równocześnie podkreśla się także znaczenie rozstrzygnięć metodologicznych związanych z potrzebą uzupełniania metod samoobserwacyjnych metodami pozwalającymi na

uzyskanie dostępu do warstwy poziomu wartości utajonych. Metody samoobserwacyjne będą bardziej właściwe w podejściu zorientowanym scjentyście. W przypadku eksperymentów dających możliwość pomiaru wartości ukrytych pozostaje się w tym samym obszarze orientacji metodologicznej. Z kolei podjęcie badań nakierowanych na eksplorację indywidualnego doświadczania podmiotu, kontaktu z samym sobą będzie bardziej właściwe w podejściu fenomenologiczno-egzystencjalnym i klinicznym¹³.

W podejmowanej problematyce przekonań i wartości wydaje się szczególnie istotne uwzględnianie czynników osobowościowych identyfikowanych chociażby w intensywnie wykorzystywanej w badaniach metodzie Costy i McCrae NEO-FFI¹⁴. Metoda ta opiera się na teorii osobowości, w której Costa i McCrae zidentyfikowali pięć czynników osobowościowych o uniwersalnym i ponad kulturowym charakterze w postaci neurotyczności, otwartości, ekstrawersji, ugodowości i sumienności. Taki kierunek poszukiwań wydaje się uzasadniony z powodu znaczenia zmiennej określanej aktywnością własną podmiotu. Budowanie zespołu względnie stabilnych przekonań oraz systemu wartości charakteryzujących działanie podmiotu będzie najprawdopodobniej istotnie uwarunkowane wskazanymi zmiennymi osobowościowymi. Stąd też zasadnym wydaje się konstruowanie projektu badawczego, w którym koncentruje się uwagę na poszukiwaniu zależności pomiędzy preferowaniem wartości stanowiących cnoty Bushidō, a zmiennymi osobowościowymi wyróżnianymi w koncepcji Costy i McCrae.

Odnoszenie się do wskazanych cnót (zalet wojownika) wydaje się właściwe szczególnie wtedy, gdy próbuje się opisywać i wyjaśniać psychologiczne i aksjologiczne uwarunkowania działania podmiotu. W projekcie badawczym zrealizowanym w Katedrze Teorii i Filozofii Bezpieczeństwa Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa „Apeiron” w Krakowie poddano analizie behawioralne i osobowościowe uwarunkowania zachowania. Zakładano, że w przypadku osób kształcących się w uczelni przygotowującej je do pełnienia roli zawodowej podejmowanej w kontekście szeroko rozumianego bezpieczeństwa i zwalczania jego zagrożeń zmienna dotycząca intensywności zachowania w postaci wzoru zachowania A (wZA) nie okaże się istotna. Hipoteza ta została potwierdzona.

Podejmowanie interpretacji, które miałyby być bezpośrednio powiązane z opisem i wyjaśnianiem zachowania osób działających w niezwykle specyficznych kontekstach związanych z zagrożeniem bezpieczeństwa, prowadzi zwykle do przyjęcia przeciwnego założenia. Dotyczy to głównie służb mundurowych i pracowników ochrony i jest uwarunkowane stereotypem, w którym zawierają się cechy w postaci znacznej intensywności zachowań, gotowości do prezentowania zachowań związanych z rywalizacją oraz skłonnością do przejawiania zachowań agresywnych¹⁵.

13 W. Czajkowski, Współczesna myśl psychologiczna [w:] W. Pilecka, G. Rudkowska, L. Wrona (red.) Podstawy psychologii. Podręcznik dla studentów kierunków nauczycielskich, Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, Kraków 2004, s. 12-36.

14 B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska, Inwentarz osobowości...op. cit.;

15 W. Czajkowski, Osobowościowe i behawioralne wyznaczniki działania jednostki w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa, referat wygłoszony podczas Security Forum Cracow 2012, Kraków, 8-9 listopada 2012.

Uzyskanie rezultatu badawczego, który nie potwierdza wskazanego stereotypu, wydaje się interesujące w kontekście prowadzonej analizy dotyczącej znaczenia zmiennych indywidualnych w kształtowaniu i modyfikowaniu struktury osobowości i wynikających z niej zachowań. Brak potwierdzenia wskazanego stereotypu (tzw. WZA¹⁶) sugeruje interpretacje dotyczące znaczenia działań o charakterze wglądowym i związanym z opisywanym rysem aktywności własnej podmiotu stanowiącym istotny czynnik o charakterze rozwojowym.

Podobnie można oczekiwać, że w naukowych badaniach dotyczących aksjologiczno-psychologicznej warstwy pierwszego filara kultury bezpieczeństwa, skoncentrowanych na problematyce występowania określonych relacji pomiędzy wartościami i zmiennymi osobowościowymi istotne może jednak także okazać się znaczenia czynnika otwartości ułatwiającego percepcję różnorodnych (także odmiennych od znanych ze środowiska rodzinnego) postaci wartościowania świata i ludzi. Równie istotną zmienną modyfikującą kształt hierarchii wartości i przekonań normatywnych może być czynnik ekstrawersji modyfikujący łatwość wchodzenia podmiotu w relacje społeczne, gotowość ulegania konstruktywnemu wpływowi społecznemu oraz manipulowaniu.

Podnoszenie kompetencji zawodowych i społecznych podmiotu i związane z nim działania powinny stanowić istotny element kształcenia powiązany zarówno z kursem etyki stwarzającym perspektywę dla uzyskania abstrakcyjnych podstaw rozumienia problematyki wartości, jak również z wysoce realistycznym treningiem sztuk walki, w którym uwrażliwienie na kwestie aksjologiczne stanowi niezbywalny standard szkolenia w zakresie problematyki bezpieczeństwa¹⁷.

Stanowi to również znakomitą okazję do podejmowania problematyki zachowań prospołecznych, altruistycznych i heroicznych czynów do których ze względu na sytuacyjną specyfikę zawodową wiążącą się w sposób istotny tak w warstwie praktycznej jak również teoretycznej z kwestiami heroizmu szczególnie istotnymi dla członków grup dyspozycyjnych policji i zarazem adeptów sztuki wojennej.

Warto zwrócić uwagę na fakt, iż problematyka heroizmu jest intensywnie podejmowana i badana przez Philipa G. Zimbardo, słynnego amerykańskiego psychologa społecznego, znanego głównie jako twórcę i autora relacji z przeprowadzenia stanfordzkiego eksperymentu więziennego¹⁸. W swojej książce Zimbardo opisuje okrutne działania człowieka wskazujące na zasadzie kontrastu swoistą banalność heroizmu, warunkowanego poprzez sferę wartości i przekonań normatywnych występujących u podmiotu działania.

Owa banalność heroizmu może być rozumiana jako wynik aktów myślenia dostępnych jednostce, która zdaje sobie sprawę z faktu, że osoba ludzka jest zdolna do czynów heroicznych, dlatego, ponieważ jest człowiekiem. Jednocześnie wie też o tym, że czynniki sytuacyjne i kontekst społeczny częstokroć prowadzą jednostkę ludzką do czynów mających de facto charakter nieludzki. W takiej interpretacji odniesionej do mechanizmów myślenia

16 WZA – Wzór Zachowania „A”.....{Por.:„,Moskwa(?)”}

17 Por. J. Piwowski, Samodoskonalenie..., op.cit.; tenże, Etyka..., op.cit.

18 P. Zimbardo, Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło? PWN, Warszawa 2008.

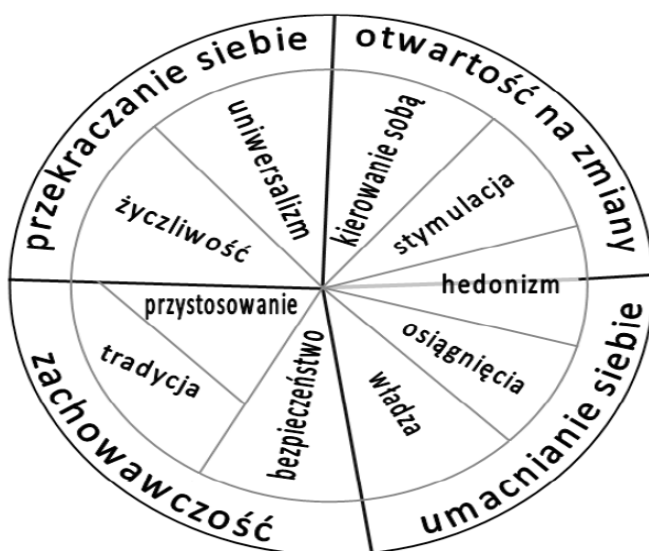
oraz postępowania, warto pamiętać o (wskazanej wyżej) empirycznie uzasadnionej interpretacji dokonanej przez Kahnemana, który wyodrębnił w działaniu podmiotu działania funkcjonowanie zjawisk myślenia myślenie szybkie i wolne¹⁹. W pierwszym przypadku są to akty dokonywane w sposób zautomatyzowany, niedostępny w mechanizmach wglądowych, jakimi dysponuje podmiot działania. W drugim przypadku, myślenie dotyczy aktów podejmowanych przez podmiot w taki sposób, który jest w pełni przez tenże podmiot kontrolowany na sposób introspekcyjny.

Niezwykle interesujące propozycje odniesione do interpretacji wartości zostały wprowadzone przez S.H. Schwartza. Autor ten definiuje wartości jako poznawczą reprezentację celu mającego motywacyjne znaczenie dla podmiotu oraz ponadsytuacyjny charakter. Identyfikowanie wymiarów wartości związanych z koncentracją na własnej osobie oraz sprawnością przekraczania własnej osoby wydaje się równie kluczowe, jak docenianie wymiaru otwartości na zmiany versus zachowawczości.

W teorii Schwartza zwraca się uwagę na dwie charakterystyki struktury wartości. Pierwsza z nich sugeruje, iż wartości tworzą kontinuum motywacyjne, co oznacza, że wartości podobne leżące obok siebie mogą być realizowane w jednym akcie działania. W drugiej zwraca się uwagę na kołowość struktury. Wartości podobne znajdują się blisko siebie, a wartości przeciwległe w modelu kołowym nie mogą być realizowane w jednym akcie działania.

Koło wartości Schwartza w modelu klasycznym (podstawa: S. H. Schwartz, 1992; por. S.H. Schwartz, 2006)

W tak rozumianym i ustrukturuowanym modelu wyróżnia się dwie grupy wartości:

19 D. Kahneman, Pułapki...op.cit., s. 31.

Przekraczanie siebie(Self-transcendence)	-	Umacnianie siebie(Self-enhancement)
Uniwersalizm(Universalism)		Osiągnięcia(Achievement)
Życzliwość(Benevolence)		Władza(Power)
		Hedonizm(Hedonism)
Otwartość na zmiany(Openess to change)	-	Zachowawczość(Conservation)
Samosterowność(Self-direction)		Ugodowość(Conformity)
Stymulacja(Stimulation)		Tradycja(Tradition)
Hedonizm(Hedonism)		Bezpieczeństwo(Security)

Wskazane przeciwległe grupy wartości mogą być interpretowane jako wartości wyższego rzędu²⁰.

Zgodnie z interpretacją Schwartza większość autorów zgadza się w kwestii posiadanie przez nie pięciu poniższych podstawowych charakterystyk:

- wartości są przekonaniami, bądź pojęciami, które
- dotyczą pożądaných celów, opisujących ostateczne stany rzeczy lub zachowania;
- przekraczają konkretne sytuacje;
- kierują selekcją i oceną zachowań i zdarzeń;
- są uporządkowane według ważności;
- zachowaniem kieruje względna ważność wielu wartości²¹.

W kołowym modelu struktury wartości istotne jest wskazanie dwu reguł porządkujących ich miejsce. Obydwie reguły stanowią konsekwencje kołowego kontinuum i rozumienia wartości jako reprezentacji poznawczej motywacyjnych celów. Są to reguły zgodności i konfliktu. W zgodzie z nimi wartości sąsiadujące w kołowym modelu są możliwe do współrealizowania stanowiąc reprezentację poznawczą zbliżonych celów. Z kolei wartości leżące po przeciwległych stronach koła nie są możliwe do współrealizowania, ponieważ stanowią reprezentację poznawczą sprzecznych celów.

W interpretacji modelu Schwartza istotne jest również zasygnalizowanie poglądu, w którym autor modelu identyfikuje trzy nieuświadamiane przez jednostkę obszary reprezentowane przez wartości w formie świadomych celów. Są to:

1. biologicznie uwarunkowane potrzeby,
2. motywy społeczne wynikające z konieczności interakcji społecznych umożliwiających współpracę,
3. wymagania społeczno-instytucjonalne służące przetrwaniu i dobru grupy²².

20 J. Ciecuch, Pomiar wartości w zmodyfikowanym modelu Shaloma Schwartza. „Psychologia Społeczna”, 2013b, tom 8 1 (24) 22–41.

21 Por. J.Ciecuch, Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości, Wydawnictwo Liberi Libri Warszawa 2013a.

22 Ibidem, s. 53.

Odniesienie się do kwestii interakcji społecznych i funkcjonowania w obszarze grup i instytucji jest szczególnie ważne w realizowanej problematyce dotyczącej działań funkcyjnariusz.

Ponadto w interpretacji Schwartza katalog ludzkich wartości stanowi zbiór skończony. Co więcej, możliwe są różne sensowne podziały kontinuum wartości na liczbę pewnych grup wedle przyjętych kryteriów. Istotna jest także kwestia kołowej struktury wartości odzwierciedlającej wzajemne relacje podobieństwa elementów sąsiadujących w modelu kołowym i sprzeczności elementów przeciwległych w jego strukturze. Dokonują analizy kołowego modelu wartości można znajdować znaczenie innych (wobec analizowanej) wartości²³.

W modelu Schwartza zwraca się uwagę na dwie grupy wartości wyższego rzędu zbudowane w oparciu o swoiste ich dychotomiczne uporządkowanie. Po pierwsze, autor identyfikuje wymiar Przekraczania siebie – Umacniania siebie zawierający w swoim obszarze wartości podstawowe w postaci: uniwersalizmu i życzliwości-osiągnięć, władzy i hedonizmu. Po drugie, autor wskazuje na wymiar Otwartości na zmiany- Zachowawczości zawierające w swoim obszarze wartości podstawowe w postaci: samosterowności, stymulacji, hedonizmu-ugodowości, tradycji, bezpieczeństwa.

Analiza kołowego modelu wartości Schwartza pozwala na wskazanie istotnego rozróżnienia w obszarze problematyki bezpieczeństwa. Autor wyróżnia bezpieczeństwo osobiste i bezpieczeństwo społeczne wskazując na rangę obydwu kontekstów, w których przywołuje się tę kategorię²⁴. W oparciu o takie uporządkowanie problematyki bezpieczeństwa można się dopatrywać rangi wartości bezpieczeństwa w psychologicznych modelach wartości. Z takiego uporządkowania kategorii bezpieczeństwa może też wynikać uzasadnienie rozróżniania zobiektywizowanej potrzeby bezpieczeństwa od poczucia bezpieczeństwa w sensie subiektywnym. Można się też dopatrywać w takiej kategoryzacji sugestii podejmowania badań idących w kierunku osobowościowych uwarunkowań radzenia sobie z potrzebą bezpieczeństwa przez jednostkę. Takim kontekście ważne wydaje się uwzględnianie problematyki poczucia zagrożenia i doświadczania napięcia motywacyjnego jako zmiennych rozwojowych związanych z procesem samodoskonalenia.

Na koniec wskazuje się rangę dylematu bezpieczeństwo – komfort powiązanego z ewentualnym podejmowaniem ryzyka jako kosztu samorealizacji, bądź też komfortu funkcjonowania w warunkach pełnego bezpieczeństwa wykluczających ponoszenia ryzyka.

23 Ibidem.

24 Por. S.H. Schwartz, An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values, "Online Readings in Psychology and Culture", 2(1). <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>,

Bibliografia

- BRZOZOWSKI, P., Uniwersalna hierarchia wartości – fakt czy przeciwnych grup wartości zawierających w sobie szczegółowe kategorie wartości: fikcja? „Przegląd Psychologiczny”, 2005, (3), T. 48, s. 261-276.
- CIECIUCH, J., Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości. Wydawnictwo Liberi Libri, Warszawa 2013a.
- CIECIUCH, J., Pomiar wartości w zmodyfikowanym modelu Shaloma Schwartza. „Psychologia Społeczna”, 2013b, tom 8 1 (24) 22–41.
- CZAJKOWSKI, W., Współczesna myśl psychologiczna [w:] W. Pilecka, G. Rudkowska, L. Wrona (red.) Podstawy psychologii. Podręcznik dla studentów kierunków nauczycielskich. Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, Kraków 2004, s. 12-36.
- CZAJKOWSKI, W., Anxiety, Depression, and Sense of Purpose in Life – an Empirical Interpretation [w:] M. Kliś, J. Kossewska, W. Czajkowski, Studies on Communication and Stress, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.
- CZAJKOWSKI, W., Warunki normatywne nawiązywania kontaktu a manipulowanie w relacjach organizacyjnych i administracyjnych, [w:] F. Byłok, A. Czarnecka, A. Słocińska (red.) Człowiek – praca – organizacja. Wymiary socjologiczne, psychologiczne i zarządcze. Częstochowa: Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2010, s. 38-46.
- CZAJKOWSKI, W. Osobowościowe i behawioralne wyznaczniki działania jednostki w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa, referat wygłoszony podczas Security Forum Cracow 2012, Kraków, 8-9 listopada 2012.
- CZAJKOWSKI, W., PIWOWARSKI, J., Administrowanie jakością życia człowieka poprzez system Modern Bushidō, RN IDŌ. Ruch dla kultury, Rzeszów 2010.
- KAHNEMAN, D., Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym, Media Rodzina, Poznań 2012.
- LEARY, M., Wywieranie wrażenia na innych. O sztuce autoprezentacji. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne Gdańsk 2012.
- MUDYŃ, K., Rzeczywiste – Nierzeczywiste. Podręcznik metody RN-02 do badania orientacji życiowych. Kraków: Fundacja Zdrowia Publicznego, Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”, Kraków 2010.
- PIWOWARSKI, J., Samodoskonalenie i bezpieczeństwo w samurajskim kodeksie Bushidō, Collegium Columbinum, Kraków 2011.
- SCHWARTZ, S. H., Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries [w:] M. Zanna (red.), Advances in experimental social psychology, t. 25 (s. 1–65). London: Academic Press, London 1992.
- SCHWARTZ, S.H., Basic human values: theory, measurement, and applications, “Revue française de sociologie”, 2006, 47 (4), 929-968.
- SCHWARTZ, S. H., An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. “Online Readings in Psychology and Culture”, 2012, 2(1). <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- SKARŻYŃSKA, K. (2005). Człowiek i polityka. Zarys psychologii politycznej. Wykłady z psychologii, t. 13, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2005, s. 41-43.
- ZAWADZKI, B., STRELAU, J., SZCZEPANIAK, P., ŚLIWIŃSKA, M. (2008). Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae, Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa 2008.
- ZIMBARDO, P., Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło? PWN, Warszawa 2008.